

Еволюція навчання іноземної мови у шкільній освіті України в радянський післявоєнний і пострадянський періоди

В. О. Тамасва

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Corresponding author. E-mail: diva31000@gmail.com

Paper received 19.05.20; Accepted for publication 10.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-230VIII38-18>

Анотація. У статті проаналізовано тенденції розвитку шкільної іноземної освіти у післявоєнний радянський і пострадянський періоди в Україні (1950-2016 рр.), а також визначаються чинники постанов радянського уряду щодо системного вивчення школярами іноземної мови, ті чи інші зміни в іноземній освітній політиці Української РСР та незалежної України. Пострадянський період після проголошення незалежності України характеризується прийняттям низкою реформаторських освітніх програм, впровадженням оновлених освітніх програм, стандартів, вимог до роботи вчителя, застосування інтегрованого підходу до навчання, тощо. Доведений їх позитивний вплив на сприяння підвищенню рівня компетентності випускників українських шкіл завдяки застосуванню інформаційно-комп'ютерних технологій, новітніх методик викладання навчального предмету, що демонструють позитивні тенденції у розвитку процесу формування іноземних комунікативних навичок школярів сучасної України. Водночас, широко розкриваючи еволюцію шкільного навчання іноземної мови, автор не применшує негативних тенденцій радянської системи освіти в авторитарному суспільстві.

Ключові слова: педагог, еволюція навчання, іноземна освіта, цілі навчання, результати навчання.

Короткий огляд публікацій за темою. Еволюцію вивчення іноземної мови в Україні спорадично аналізували окремі педагоги, які зацікавлювали увагу на меті, завданнях, технології навчання іноземних мов та навчальних досягненнях учнів. Зокрема, привертаять увагу дисертаційні дослідження А. Рацула «Розвиток педагогічних технологій навчання іноземних мов учнів старших класів (друга половина ХХ століття)». (2009), Є Барабаш «Розвиток системи контролю навчальних досягнень учнів з іноземної мови у школах України (60-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.)» (2019), статті В. Безлюдної «Становлення іноземної освіти в Україні на початку ХХ століття» (2015), С. Ніколаєвої «Про хід підготовки державного освітнього стандарту з іноземної мови (загальна середня освіта)» (1998). Радянську систему еволюції навчання іноземних мов частково оприлюднили у своїх працях І. Салістра «Обучение иностранным языкам и задачи коммунистического воспитания учащихся» (1949), В. Седик «Цель и задачи преподавания иностранных языков в советской средней школе» (1951). О. Сухомлинська вважає, що нині дослідники педагогічні явища мають «у переважній більшості випадків майже стовідсотковий радянський характер зі збереженням ідеологічних оцінок. На превеликий жаль, тут радянська історико-педагогічна наука продовжує свою ходу. І в цьому бачиться великий недолік розвитку сучасної історико-педагогічної науки» [11, с. 23]. Керуючись застереженнями-настановою відомого сучасного науковця, відійдемо від трафаретного, шаблонного аналізу й спробуємо розкрити еволюцію навчання іноземної мови у шкільній освіті України.

Мета статті – ретроспективний аналіз еволюційного розвитку навчання іноземної мови у шкільній освіті України в радянський післявоєнний і пострадянський періоди.

Матеріали й методи. Матеріалом стали переосмислення результатів попередніх досліджень науковців, статті, монографії, статистичні дані, офіційні документи (постанови уряду, накази), інформаційні повідомлення. В основу історико-педагогічного аналізу лягли

типологічний, порівняльно-історичний, комплексно-системний, хронологічний наукові методи. У роботі також застосовано проблемно-пошуковий, історико-логічний, ретроспективний, логіко-системний аналіз. Означені наукові методи і прийоми уможливили здійснити широкий аналіз еволюції й організації навчальної діяльності з іноземної мови в шкільній освіті України.

Результати дослідження. Історія освіти в Україні, як суспільне явище, як педагогічна проблема здійснила свій еволюційний шлях, частково відокремившись у ХХ столітті від релігійної доктрини, після революції 1917 року стала на рейки державного радянського управління й оголосила боротьбу церковникам. Відтепер школа була зовсім відокремлена від церкви, упродовж 1922-1941 рр. в СРСР навіть друкувалось щотижневє російськомовне періодичне видання «Безбожник», видавався журнал «Воинствующий атеизм» («Войничий атеїзм»). Відкинувши усе старе, владоможці поставили освіту на «нові рейки», тобто – освітню реформу підігнали під свою ідеологічну платформу. У такий спосіб освіта в СРСР здійснювала політику комуністичної партії і повністю нею контролювалась. Тобто, радянська освіта пройшла шлях від ідеї за суттю марксистсько-ленінської до системної інституції рівня не досконалості в результаті еволюційного поступу, не у бік цивілізації, а радянзації, а отже, освіта була надмірно заідеологізованою, забюрократизованою.

Для навчання іноземних мов у школі не було ніяких винятків, про що красномовно свідчать журнальна стаття І. Салістри «Обучение иностранным языкам и задачи коммунистического воспитания учащихся» (1949) [8], дисертаційні дослідження В. Седик «Цель и задачи преподавания иностранных языков в советской средней школе» (1951) [9], О. Логинової «История преподавания иностранных языков в советской средней школе с 1917 по 1930 годы (историко-педагогические очерки)» [5]. Такий «еволюційний поступ» був консервативним, відірваним від світових стандартів, адже зміни не призводили суспільне оновлення до бажаних результатів ні в політичному, ні в економічному житті. Тому як і все народне господарст-

во, так й освіта уже в 70-80-х рр. XX століття увійшла в епоху, що здобулася назви: брежнєвський «застій» (1964 - 1986). У всіх документах-дороговказах партійних з'їздів – XXV (1976 р.), XXVI (1981 р.), XXVII (1986) – йшлося про те, що методика викладання іноземних мов розвивалася на основі радянської педагогіки як науки і практичної діяльності, скерованої на формування радянської людини – будівника комунізму. Педагогічна практика отримала конкретні завдання оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування (усно й письмово) задля засобу отримання нової інформації, розширення освітнього кругозору і... підвищення ідейно-політичного та етичного виховного впливу на учнів, студентів засобами іноземної мови.

Як бачимо, освіта післявоєнної доби відповідала потребам відбудовного процесу народного господарства, а в подальшому – керувалася постановами компартії та уряду, що з п'ятирічки в п'ятирічку вів народ до романтично-омріяного комунізму. У застійні часи вся шкільна програма спрямовувалась на виховання підростаючого покоління в дусі комуністичних ідеалів. Родинне виховання, на жаль, було знівельованим, християнські цінності зовсім заперечувалися, не брались до уваги, бо в країні запанував антирелігійний психоз. До Другої світової війни «революція в освіті» йшла не цивілізованим шляхом, частішали випадки, коли діти через пресу зрікалися своїх батьків. Наприклад, щоб отримати гідну освіту, майбутній письменник Олекса Гай-Головка змушений був написати заяву: «Те моє відмовлення від батька, що вийшло в уманській «Селянській правді», не допомогло мені: до технічної школи мене не прийняли. Незважаючи на той неуспіх, я тепер удруге опублікував те саме зі слів інспектора освіти в газетах інспектор поновив мене в школі, але наклав на мене двісті карбованців за право навчання. На той час це була величезна сума грошей» [1, с. 103]. Подібні тенденції стосувались не лише учнів, а й учителів. Старший брат Олекси вчителював у Ладижинській семирічній школі, а згодом – навчався в Київському музично-драматичному інституті. Але за прикрий факт, мовляв, в анкеті не написав про батька-дяка, його викрили як антирадянського елемента й засудили до восьми років тюремного ув'язнення [1, с. 109].

Якщо до революції в царській Росії освічені люди вільно володіли кількома іноземними мовами, то з часу заснування Країни Рад, програма із вивчення іноземної мови була примітивною, розроблялась за особливою методикою таким чином, щоб після навчання кожен випускник школи бодай зміг прочитати спеціальну літературу (зі словниковим запасом в тисячу слів), але не зумів спілкуватися на побутовому рівні, бо словниковий запас складав лише кілька сот слів [12].

Зосереджуємо увагу на родинному вихованні тому, що до революції 1917 року освічені батьки досконало володіли іноземною мовою (а то й кількома), вони навчали змалечку і своїх дітей. За визначенням І. Канта, педагогічна діяльність набуває сенсу тоді, коли людину людиною робить те, що робить з неї виховання [3, с. 401]. Отже, освічена особистість є тим суб'єктом, яка визначає вектори розвитку суспільства. Добре цю істину розуміли владоможці авторитарного режиму, але вони підганяли усі постанови уряду під стандарти

марксистсько-ленінської ідеології, тим самим звужуючи ініціативу педагогів. В Українській РСР оглядалися на вказівки з Кремля, а відтак видавали накази, постанови Про відкриття педагогічних інститутів іноземних мов у м. Києві та м. Дніпропетровську (1948), Про стан підготовки викладачів іноземних мов для шкіл Української РСР (1949), Про поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР (1950), Про стан та поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР (1953), Про поліпшення вивчення іноземних мов у школах і педагогічних навчальних закладах УРСР (1961), Про поліпшення викладання іноземних мов у загальноосвітніх школах (1974). В Українській РСР учителі викладали не власне мову, а її будову. До речі, зважаючи на закриття СРСР, лексика в підручниках для шкіл не мінялася від 40-х до поч. 90-х років XX століття, отаке було "поліпшення". І це при тому, що мови не стоять на місці. Практично в Українській РСР в школах вивчали лексику першої половини XX століття, вживаючи застарілі слова, про які в англійському світі давно забули. Та й акцентація вимагала кращого пояснення на уроках. У такий спосіб більшовицьке керівництво країни убезпечувало себе від передачі відомостей за кордон про події, що відбувалися в закритому авторитарному суспільстві. Рада Міністрів УРСР своєю Постановою від 23 липня 1947 року Про запровадження іноземних мов у 3, 4 класах середніх шкіл Української РСР з 1947/48 навчального року регламентувала вивчення іншомовних дисциплін у школі. Так, на їх вивчення відводилося 2 години на тиждень із зарегламентованим співвідношенням у середній школі, а саме: 45% - англійської, 20% - французької, 25% - німецької та 10% - іспанської мов. Також у 50-х роках XX століття з'явилися перші школи з викладанням низки предметів іноземною мовою. І все ж під час навчання іноземних мов у 50-х роках минулого століття вчителі в Україні керувалися Постановою Ради Міністрів СРСР від 4 жовтня 1947 р. Про поліпшення навчання іноземних мов в середній школі. Однак, означений документ не скоординував діяльність педагогів на покращення навчання учнів на належному рівні, оскільки існувала для радянських людей «залізна завіса». Ані вчитель, ані учень не мали змоги підвищувати свій мовний рівень знань за кордоном, порівнювати, як там люди спілкуються, за якою методикою навчаються.

Підтвердженням вищевикладеного є свідчення кандидата філологічних наук, педагога Марії Майофіс, яка вказує на послаблену увагу до методики викладання іноземної мови, тому радянські школи були позасистемним елементом, «прикрим (або привілейованим) винятком, відтак аж до середини 1950-х років на сторінках журналу «Иностранний язык в школе» не з'явиться жодної статті вчителів та методистів цих шкіл, і навіть коли в середині 1950-х ситуація зміниться, в цих статтях не згадуватиметься місце роботи їх авторів» [6]. З погляду кандидата педагогічних наук Р. Кузнєцової, в 50-х рр. було сформульоване визначення провідного компонента іншомовної освіти – це читання. Під ним розумілося «складне вміння, що включає два основних компоненти: а) вміння співвідносити візуальнографічні образи із звуками і звукосполученнями (так звана техніка читання); б) вміння зв'язати зорові і звукові образи з їх значенням (семантика)» [4, с. 80].

Під час хрущовської «відлиги» прийнято нову Постанову Ради Міністрів СРСР № 468 від 27 травня 1961 року, якою передбачалося: а) відкрити додатково в 1961-1965 роках не менше 700 загальноосвітніх шкіл з викладанням ряду предметів іноземною мовою згідно з додатком (не наводиться); б) вжити необхідних заходів до значного поліпшення вивчення іноземної мови вихованцями шкіл-інтернатів. Дозволити вводити, починаючи з 1961/62 навчального року, в школах-інтернатах, що мають кваліфікованих викладачів, навчання учнів за навчальними планами і програмами загальноосвітніх шкіл з викладанням ряду предметів іноземною мовою; в) визначити для шкіл мінімум обладнання і навчально-наочних посібників, потрібних для проведення занять з іноземних мов, і передбачити виготовлення їх з таким розрахунком, щоб протягом найближчих років кожна середня і восьмирічна школа, де викладається іноземна мова, була забезпечена необхідним обладнанням і навчально-наочними посібниками тощо [7]. Але, незважаючи на інтенсивний розвиток методики, суттєвих успіхів в оволодінні школярами іноземними мовами упродовж 60 – 80-х рр. досягнуто не було. Вищенаведені факти переконують в тому, що цивілізоване навчання, виховання і належний розвиток дитини в радянській системі освіти, не відповідало означеним критеріям і підходам у вивченні іноземної мови. Шкільні підручники надмірно були заідеологізованими, підлягали суворій цензурі, контролю владо-можців.

Лише з утвердженням української державності на початку 90-х років поступово змінювалась ситуація на краще. У пострадянський період було задіяно чимало програм щодо вивчення іноземної мови, зокрема такі програми, як *Lingua*, *Leonardo da Vinci* та *Comenius*. На початку третього тисячоліття об'єднуючою була програма Навчання впродовж життя («*Lifelong learning program*»). В період від 2004 до 2006 років в рамках шкільного вивчення іноземних мов програми *Leonardo da Vinci* та *Socrates* підтримали 2591 шкільний проект. Впровадження мовної політики Ради Європи стали імпульсом для української шкільної іншомовної освіти, здійснення конкретних кроків у напрямі реформування та переорієнтації мовних освітніх політик з метою запровадження оголошеного на Барселонському саміті принципу організації навчального процесу «*рідна мова плюс дві іноземні*». Р. Струтинський, звертаючи увагу на вивчення англійської мови на сучасному етапі, не применшує роль читання. Він резюмує: «Знання англійської це також вільний доступ до іноземних новинних ресурсів. Так ви зможете порівняти як інформацію подають українські та закордонні ЗМІ, та бути менш вразливим до фейків. Читання англійською дуже допомагає вдосконалювати знання» [10].

Отже, аналіз еволюційного дискурсу навчання іноземної мови у шкільній освіті України в радянський післявоєнний період свідчить, що методика навчання іноземної мови переживала кризову ситуацію. У праці «Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції» О. Сухомлинська запропонувала періоди розвитку радянської педагогіки, віднісши 1930–1950 роки до сталінської педагогіки з уточненням: ізоляціо-

нізм і тотальна ідеологізація; 1953–1964 рр. – часткова демократизація: радянської педагогіки в умовах «відлиги»; 1965–1970 рр. – контрреформаційні процеси в освіті і педагогіці; початок 1970–1985 рр. – формування застійних явищ у педагогічній науці як «підточування моноліту»; 1985–1991 рр. – всезагальна критика офіційної радянської педагогіки; розвиток демократичних, критичних педагогічних ідей [61, с. 6].

Навчання іноземної мови у вищеозначені періоди нерозривно пов'язано з історією радянської педагогіки, однак, в аспекті аналізу нашої проблеми, нижче висловимо власні міркування щодо періодизації навчання іноземних мов і в радянській, і незалежній Україні (друга половина ХХ–поч. ХХІ століття). Беручи до уваги аналіз поступу навчання іноземної мови у шкільній освіті України в радянський післявоєнний період, зазначимо, що від початку 1950-років до розпаду СРСР, освіта була ідеологізованою, підконтрольною компартії. При цьому уточнимо, ідеологізованою, але не тотальною, як в сталінську добу.

Висновки. Нами проаналізовано еволюційний розвиток навчання іноземної мови у шкільній освіті України в радянський післявоєнний і пострадянський час. Означений процес поділяється на окремі п'ять періодів, а саме: *перший* період 1950-1961 рр. – повне ігнорування методики викладання іноземної мови, перевага у навчанні – читання; *другий* період 1961–1970 рр – спроба демократизації навчального процесу, період формування оновлених навчальних програм, розширення шкіл із поглибленим вивченням іноземної мови; *третій* період 1970–1985 рр – згорання демократичних ініціатив у навчальному процесі доби неосталінізму, суворе регламентація і партійний контроль за змістовим наповненням навчальних програм; *четвертий* період 1986–1991 рр – перехідний; поступове послаблення тотального партійного контролю за навчальним процесом, педагоги звертають увагу на особистісно орієнтований підхід у викладанні іноземної мови; *п'ятий* період 1992–2016 рр – реформаторський; демократично-європейський вектор у навчанні іноземної мови, широкі інтеграційні та глобалізаційні процеси перебудови шкільної іншомовної освіти в незалежній Україні – означені критерії задекларовані в постанові Кабінету Міністрів України (№ 896 від 3 листопада 1993 р.) «Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»)), в якій чітко зазначено: «Відхід від засад авторитарної педагогіки, що утвердилися у тоталітарній державі і спричинили нівелювання природних задатків і можливостей, інтересів усіх учасників освітнього процесу» [2]. З початком третього тисячоліття в українській шкільній освіті різко зросла питома вага інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках англійської мови. Аргументом такого акту стало те, що англійська мова є мовою міжнародного спілкування, а її опанування розширює доступ громадян до світових економічних, соціальних, освітніх і культурних можливостей, які відкриває знання та використання англійської мови, забезпечує інтеграцію України до європейського політичного, економічного і науково-освітнього простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гай-Головка О. Смертельною дорогою. Т. 1. Вінніпег: Видавнича спілка Тризуб, 1979. 284 с.
2. Державна національна програма “ Освіта ” (“Україна ХХІ століття”); Постанова Кабінету Міністрів України № 896 від 03.11.1993 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення : 09.06.2019)
3. Кант И. Сочинения. В 8-ми т. Т.8. Москва: Чоро, 1994. 718 с.
4. Кузнецова Р.А. Изучение иностранных языков в неязыковом вузе. Казань: КазГУ, 1979. 114 с.
5. Логинова О. А. История преподавания иностранных языков в советской средней школе с 1917 по 1930 годы (историко-педагогические очерки): автореф. дисс. ...канд. пед. наук. Москва, 1952. 17 с.
6. Майофис. М. Л.. Страх влияния: к ранней истории советских языковых спецшкол (конец 40-х – начало 60-х годов). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strah-vliyaniya-k-ranney-istorii-sovetskih-yazykovyh-spetsshkol-konets-1940-h-nachalo-1960-h-godov> (дата звернення: 03.01.2020)
7. Постановление Совета министров от 27 мая 1961 года №468 «Об улучшении изучения иностранных языков». *Собрание постановлений правительства Союза Советских Социалистических Республик*. 1961. № 9. С. 73 – 74.
8. Салистра И. Д. Обучение иностранным языкам и задачи коммунистического воспитания учащихся. *Иностранные языки в школе*. 1949. № 3. С. 40–49.
9. Седик В. М. Цель и задачи преподавания иностранных языков в советской средней школе: автореф. дис.... канд. пед. наук. Москва, 1951. 28 с.
10. Струтинський Р. Чому англійську мову треба вивчати всім – аргументи від Уляни Супрун. URL: https://24tv.ua/education/chomu_angliysku_movu_treba_vivchati_vsim_argumenti_vid_ulyani_suprun_n1326507 (дата звернення: 25.04.2020)
11. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. *Історико-педагогічний альманах*. 2014. Вип. 1. С. 4-24.
12. Як навчали іноземних мов у Радянському Союзі? URL: https://gazeta.ua/articles/history/_ak-navchali-inozemnih-mov-u-radyanskomu-soyuzi/505824 (дата звернення 27.XI.2019)

REFERENCES

1. Gaj-Golovko O. Smertel'noyu dorogoyu. T. 1. Vinnipeg: Vy`davny`cha spilka Try`zub, 1979. 284 s.
2. Derzhavna nacional`na programa “ Osvita ” (“Ukrayina XXI stolittya”); Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` # 896 vid 03.11.1993 r. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (data zvernennya : 09.06.2019)
3. Kant Y`. Sochy`neny`ya. V 8-my` t. T.8. Moskva: Choro, 1994. 718 s.
4. Kuzneczova R.A. Y`zucheny`e y`nostrannyh yazykov v neyazykovom vuze. Kazan` : KazGU, 1979. 114 s.
5. Logy`nova O. A. Y`story`ya prepodavany`ya y`nostrannyh yazykov v sovetskoj srednej shkole s 1917 po 1930 gody (y`story`ko-pedagogy`chesky`e ocherky`): avtoref. dy`s. ...kand. ped. nauk. Moskva, 1952. 17 s.
6. Majofy`s. M. L.. Strax vly`yany`ya: k rannej y`story`y`sovetsky`x yazykovyh spetszhkol (konecz 40-x – nachalo 60-x godov). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strah-vliyaniya-k-ranney-istorii-sovetskih-yazykovyh-spetsshkol-konets-1940-h-nachalo-1960-h-godov> (data zvernennya: 03.01.2020)
7. Postanovleny`e Soveta my`ny`strov ot 27 maya 1961 goda #468 «Ob uluchsheny`y` y`zucheny`ya y`nostrannyh yazykov».
8. Saly`stra Y`. D. Obucheny`e y`nostrannyim yazykam y` zadachy` kommuny`sty`cheskogo vospy`tany`ya uchashhy`xsya. Y`nostrannyye yazyky` v shkole. 1949. # 3. S. 40–49.
9. Sedy`k V. M. Cel` y` zadachy` prepodavany`ya y`nostrannyh yazykov v sovetskoj srednej shkole: avtoref. dy`s.... kand. ped. nauk. Moskva, 1951. 28 s.
10. Struty`ns`ky`j R. Chomu anglijs`ku movu treba vy`vchaty` vsim – argumenty` vid Ulyany` Suprun. URL: https://24tv.ua/education/chomu_angliysku_movu_treba_vivchati_vsim_argumenti_vid_ulyani_suprun_n1326507 (data zvernennya: 25.04.2020)
11. Suxomly`ns`ka O. Radyans`ka pedagogika yak ideologiya: sproba istory`chnoyi rekonstrukcii. *Istory`ko-pedagogichny`j al`manax*. 2014. Vy`p. 1. S. 4-24.
12. Yak navchaly` inozemny`x mov u Radyans`komu Soyuzi? URL: https://gazeta.ua/articles/history/_ak-navchali-inozemnih-mov-u-radyanskomu-soyuzi/505824 (data zvernennya 27.XI.2019)

The evolution of foreign language teaching in school education in Ukraine in the Soviet postwar and post-Soviet periods

V. Tamayeva

Abstract. The article analyzes the trends of school foreign language education development in the postwar Soviet and post-Soviet periods in Ukraine (1950-2016), as well as the factors of resolutions are determined the Soviet government on the systematic study of foreign languages by schoolchildren, certain changes in the foreign language educational policy of the Ukrainian SSR and independent Ukraine. Post-Soviet period after the proclamation Ukraine's independence is characterized by the adoption of a number of reformist educational programs, implementation of updated educational programs, standards, requirements for the work of teachers, the application of an integrated approach to training, etc. Their positive effect on promotion is proved level of competence of graduates of Ukrainian schools due to the application information and computer technologies, the latest teaching methods subject, demonstrating positive trends in development the process of forming foreign language communication skills of modern schoolchildren of Ukraine. At the same time, widely revealing the evolution of schooling foreign language, the author does not underestimate the negative trends of the Soviet education system in an authoritarian society.

Keywords: teacher, evolution of education, foreign language education, goals learning, learning outcomes.